

Валерій СТАРКОВ (Київ)

ЛИСТИ ФЕДОРА ВОВКА ДО МИТРОФАНА ДИКЕРЕВА

Автор не перший раз звертається до листування двох знаних діячів української культури. Попередні публікації висвітлили відомі натепер листи з боку Митрофана Дикарева¹. У цих листах постійно зустрічаються згадки про листи Вовка до нього. За нашими підрахунками, таких листів було не менше 12, а ймовірно, не набагато менше, ніж листів Дикарева, яких відомо нам 24 за період 1894–1899 рр. Автор кілька років тому віднайшов частину зворотних листів Федора Вовка за період 1894–1895 рр. Відомо, що архів Митрофана Дикарева після його смерті за посередництва громадсько-політичного і культурногосподарця Лук'яна Мартиновича Мельникова з Кубанщини та родички Дикарева Уляни Іванівни Дикаревої потрапив до НТШ у Львові². Науковаспадщина Митрофана Дикарева була опрацьована Етнографічною комісією НТШ на чолі з Іваном Франком і частково видана³. Подальша доля архіву Дикарева вивчена недостатньо. Володимир Гнатюк писав 1918 р., що під час військових дій Першої світової війни частина фондів Етнографічної комісії загинула⁴. Збережена частина епістолярного фонду Дикарева опинилася в різних архівах⁵, а частина листів Федора Вовка – в науковому архіві Інституту літератури НАН України⁶.

Перебуваючи багато років на чужині, Федір Вовк не полишав вивчення української етнографії, наскільки це було можливо в тих умовах. Кожну звістку на етнографічну тему з “Великої України” він брав до уваги. Започатковані ініціа-

¹ Старков В. “Золоті зерна наукового пізнання” (Епістолярна спадщина Митрофана Дикарева) // Пам'ять століть – 2000. – № 1–2. – С. 14–52; його ж. До листування Федора Вовка з Митрофаном Дикаревим // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 780–783.

² Його ж. Листи Митрофана Дикарева до Михайла Грушевського // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 478–479, 505.

³ Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору і мітології // Збірник фільологічної секції Наукового Товариства ім. Шевченка – 1905. – Т. 6. – 258 с.

⁴ Г[натюк] В. Збірки сільської молодіжної України з паперів М. Дикарева // Матеріяли до української етнології / Вст. ст. та підгот. до друку В. Гнатюка – Львів, 1918. – Т. 18. – С. 171.

⁵ Старков В. Листи Митрофана Дикарева до Михайла Грушевського. – С. 474.

⁶ Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України – Ф. 77. – Од. зб. 238–243.

тиви Федора Вовка навесні 1894 р. листування з Дикаревим саме і було викликано повідомленнями про праці Дикарева, про що він пише у своїх листах, і тривало до смерті останнього. З листів видно, якими саме конкретними питаннями цікавився в той час Федір Вовк. Це – весільні обряди, будівлі та одяг українців, питання фольклору. У листах також знаходять своє висвітлення й інші аспекти наукової діяльності обох учених: обмін науковою інформацією та науковими виданнями, відомостями з особистого життя, труднощі існування вченого в конкретних соціально-економічних умовах.

Федір Вовк одразу ж збагнув особливості “фонетичних” зацікавлень Дикарева, котрий захоплювався саме фонетичним записом фольклору коли існуючі букви часто замінювались записом звукосполучень. Згодом Вовк надіслав саме такий запис весілля Дикареву для вивчення. Взагалі він скаржився Дикареву на трудність вивчення іноземного фольклору, записаного таким чином. Як учений, який глибоко розумів сутність звичаїв та обрядів, він звертав увагу на методику праці “старих” учених-збирачів фольклору. “Наші старі етнографи більш усієї ганялись за піснями і більша частина їх записувала трохи не самі пісні а звичаїв не ціпали. Через се пісень у нас хоч греблю гати, а звичаїв дуже ще не багато”⁷.

Тексти листів подаються без істотних змін в авторському написанні.

ДОКУМЕНТИ

№ 1¹

Париж 20 мая [18]94.

Многоуважаемый собратъ по этнографіи.

Узнавши изъ газетъ о недавно опубликованной Вами программѣ для собиранія этнографическихъ свѣдѣній по поводу голода и холеры² и интересуюсь очень самъ этимъ вопросомъ, позволяю себѣ обратиться къ Вамъ с покорнѣйшей просьбой сообщить мнѣ хоть въ самыхъ краткихъ выраженіяхъ въ какой именно формѣ Ваше малорусско-черноморскоенаселеніе представляетъ въ своихъ разсказахъ холеру и ея передвиженія? Это мнѣ очень интересно въ виду небольшой работы о народныхъ представленіяхъ о холере, предпринятой мною вмѣстѣ съ г[осподином] Sebillot, редакторомъ [“]Revue des Traditions Populaires[”]. Если-бы у Васъ нашелся какойнибудь [печатный] материалъ относящійся къ Вашей мѣстности (въ видѣ напр[имер] статей в [“]Губерн[скихъ] Вѣдомостяхъ[”]⁴ и т. п.) изданіяхъ, найти которыя в Парижѣ безусловно невозможно) то я очень былъ-бы Вам благодаренъ за это сообщеніе, а равно и за присылку мнѣ Вашей программы, о которой я желал-бы сдѣлать небольшой отзывъ въ [“]Revue des Trad[ititions] Populaires[”].

Вы меня также очень много обяжали-бы сообщивши мнѣ до какой степени возможно сообщеніе мнѣ свѣдѣній о жилищахъ и постройкахъ вообще Вашей

⁷ Там само. – Од. зб. 241.

мѣстности (ихъ описанія, плани, рисунки и фотографіи) и къ кому-бы я могъ обратитъся за такими свѣдѣніями?

Васъ вероятно не особливо удивить такое обращеніе къ Вамъ со стороны чловѣка занимающагося украинской этнографіей и не могущаго дѣлать изслѣдованія лично, на мѣстѣ. Впрочемъ, безъ такого рода взаимной помощи никакія изслѣдованія невозможны. Я бы былъ чрезвычайно радъ если-бы [Вы] въ свою очередь доставили мнѣ случай быть Вамъ полезнымъ сообщеніемъ какихъ-нибудь справокъ или литературныхъ указаній по интересующимъ Васъ предметамъ изъ Парижа.

Прошу Васъ извинить мнѣ мое безцеремонное обращеніе къ Вамъ и принять увѣреніе въ искреннемъ уваженіи къ Вамъ и Вашей дѣятельности отчасти мнѣ известной уже изъ литературы.

Волковъ

Адресъ: Mr. Th. Volkov
85, Boul. Port-Royal
Paris (France)

Відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ВРЛ). – Ф. 77. – Од. зб. 238.

№ 2

85, Boul. Port-Royal, Paris.
22/10 червня, р[оку] [18]94.

Дорогий земляче.

Не знаю як Вам і дякувати за вашу ласкаву картку і за надіслані книжки (от і забувся що Ви слабуєте на очі та й пишу як звик дуже дрібненько)⁵ і дуже радий що мій лист таки доставсь до вас. Що до відповіді на мої запити, то не турбуйтеся поки зовсім не одужаєте – се не втече.. Книжки я передививсь. Вороніжська збірка має дуже велику філологічну вагу і жалкую тилькі що не будиши філологом чи лінгвістом не можу подати про неї досить докладну звістку⁶, але усе-ж таки хоч коротенько згадаю про неї у [“L’]Anthropologiѣ”] Етнографічна її частина на мій погляд занадто вже у залежності від лінгвістичної а усе-ж таки дуже цінна. Луценківська-ж “свальба”⁷ (один полтавець – те-ж селянин письменний – написав мені навіть [“свайба”]) зовсім мене збила з пантелику і я не знаю що про неї і думати: чи справді-таки весільні звичаї у Вороніжчині зовсім догори дном перевернені (рівняючи до українських і навіть до кацапських) чи може він, не знаючи їх гаразд, усе сам переплутав? Дуже хотілося б мені знайти ще хоч одну запись, щоб перевірити – та біда що у літературі здається немає нічого звідти... Як що може Ви знаєте (чи не було чого часами у [“]Ворон[ізьких] Губерн[ських] Відомостях[”]?), то будь-те ласкави напишіть, бо Ви-ж може чули що я довго вже з весільними звичаями пораююсь... От ще не пам’ятаю чи питавсь я вас про [“]Кубанській Сборник[”]”⁸ що вийшов щось 2 чи 3 роки вже – у ёму була

якась стаття про весілля на Чорноморщині, котрої я те-ж ніяким робом не міг здобути, хоч і писав про се у Харків і у Київ. Програма-ж Ваша дуже хороша і дуже цінна річ і з наукового погляду і з практичного. Про неї я зроблю досить докладну рецензію до [“]Revue des Traditions Populaires[”]* і дуже покористуюсь і тим матеріалом який у їй уже є. Не знаю чи можна буде притулити її у книжку за липень, а як що ні, то запевне, у серпні і тоді зараз-же той № Вам надішлю⁹.

Вище я пригадав про весілля записане за для мене одним письменним селянином з гадяцького пов[іту] Полтав[ської] губ[ернії]. Се ще був тоді – зовсім молодий хлопець, він хоч і вчивсь у школі, але не дуже то гаразд вивчивсь і ёго рукопис (досить товстенька зшитка) написаний без ніякої граматики і через це досить фонетично. Друкувати ёго так як він є я не стану, бо на мій погляд видавати усі етнографічні матеріали – з усіма фонетичними відмінами – нема рації, за для того що через це їми не можуть користуватись чужоземні вчені (от як мені тепер наприклад біда з болгарським матеріалом з родопськими та македонськими діалектами). Але мені здається що вам ця зшитка була б може й цікавою... Прислати її я Вам не можу, бо як що пропаде, то се буде дуже велика шкода через те що се весілля записане по моїй спеціальній програмі – і дуже добре записане. А коли б Ви схотіли і коли се Вам може здатися то я можу попрохати свою жінку щоб вона мені ёго переписала, а оригінал можу оддати вам, хоч усе-ж таки – треба пам’ятати, що се писав не філолог а хлопець і ёго фонетичні відміни часом і справжня фонетика, а часом і вплив русифікації і іншого чого так багато у Луценка. Я ж, бачите, надрукувавши свою працю про українські вес[ільні] звичаї по болгарському¹⁰ і потім по французькому**¹¹ змарошне не хочу її видавати по українському щоб трохи згодом додати що треба, доповнити, де що переробити і надрукувати з усім – себто рукописним матеріалом котрого у мене окрім цієї зшитки й ще чимало, а може й ще буде¹².

То ото-ж ще раз спасибі вам велике а як одужає те то будьтеласкаві одписати і тоді вже не забудьтей про відповідь на мої запити.

Дуже вам вдячний

Хв. Вовк.

[P. S.] А от ще, трохи був ни забувся. Чи не знаєте Ви, добродію, що то за лікар Гильченко? усі ёго праці належать або до Кавказу або до Чорноморії, а на послідньому З’їзді лікарів він зробив дуже цікавий реферат про антропологію українського люду – те-ж на підставі Кубанського матеріалу... Мені дуже треба б ёго де про що запитати, та не знаю де ёго шукать. Може ви чули про ёго і знаєте ёго адресу?

ВР ІІ. – Ф. 77. – Од. зб. 239.

* Дам хоч не сам то через других, також звістку у [“]Wisli[”] і у [“]Mitteilungen[”] Віденського Антропол[огічного] Товариства].

** Дуже з великою охотою надіслав-би Вам екземпляр – та в мене немає вже – мені дали усёго 50 і їх не стало навіть щоб усім хто коло весілля працює розіслати.

85, Boul. Port-Royal, Paris.
31 авг[уста 18]94 [року].

Ото-ж послав я вам, дорогий земляче, листа а на другий день чи що одібрав Ваш лист і хотів був зараз же одписати, та заслаб, а потім тако[ї] праці на мене насунулось що аж ось як зачаївсь... Тільки й вспів зробити що послав Вам Passy [“]Etude sur les changements phonetiques etc.[”]. Чи Ви одібрали ёго?

Напишіть, бо у Вас і таке трапляється що чого доброю пропаде. Ну велике і щире спасибі Вам за ваш докладний і гарний лист. Він мені зразу дав трохи більш матеріалу, ніж було у мене. І матеріал і дуже цікавий і цінний. У мене досі не було ще часу узятись за свою [статтю] про холеру – треба на хліб заробляти, бо тут за наукові праці, нічого сінько не дають – але усе-ж таке те що я знаходжу у вашому листі ще раз наводить мене на думку що у наших повіррях про холеру дуже мало оригінального – дарма що здається з першого погляду що усе оце тільки учора видумане... Ну, та се треба будероздивитись як слід и Ви побачите се у моїй статті, котру зараз-же пришлю як тільки вийде.

Рецензії на вашу Программу і Збірник давно вже понаписував але надруковані вони будуть мабуть тільки через 2 місяці а [“]Revue des Traditions Populaires[”] на літо робить перерив. З [“L’]Antropologie[”] пришлю Вам корректурний листок, а [“]Revue[...”] й усю книжку.

Питаєтесь Ви мене звідки я довідався про вашу програму? З чеської часописі фольклорно-антропологічної: [“]Cesky Lid[”] (1894, вип[уск] V) і потім зараз же з галицької “Зорі”¹⁴. Перша подає завше дуже докладну бібліографію, не згірш [“]Этнографического Обозрѣнія[”]¹⁵, тільки вона усе таки частійше виходить. Рецензії не було.

Я б радив Вам послати Вашу програму Д[окто]ру Zibrt’ові* одному з редакторів [“]Ceskoeho Lidu[”] (Praha, Slupy № 12) то буде і рецензія. А як що у вас там Комітет видає що небудь періодичне і з етнографічним матеріалом, то напишіть лист (по московському – Зибрт знає) то може вони Вам посилатимуть і [“]Cesky Lid[”] у обмін. Теж саме можна зробити і з Кавказьким Виділом Географ[ичного] Товариства, з ім мабуть би мінялася виданнями і [“L’]Antropologie[”]. І пам’ятайте завше що як що Вам треба до європейської антрополого-етнографічної літератури, то звертайтеся до мене, бо я маю стосунки трохи не з усіма...

Про антропофоніку¹⁶ Вам не скажу нічого, бо сам нічого сінько у сіх річах не тямлю, а спитати тепер нема у кого, бо літо і усі пороз’їздилися з Парижу. Нехай у осені як зїдуться тоді я розпитаюся і одпишу.

Як що можна знайти у Ваших катеринодарських фотографів які фотографії людських типів або костюмів і будівлі я б дуже Вам дякував як-би Ви були ласкаві для мене придбати. Мені й цікаво та таки й треба за для моїх етнографічних студій

* Dr Cenek Zibrt, профес[ор] Праз[ського] унів[ерситету] і ред[актор] часописі [“]C[esky] L[id”].

А поки що знов щиро й сердешно дякую Вам дорогий Добродію за вашу ласку і за Ваш лист. Не забувайте й надалі. Бувайте здоровеньки.

Ваш Хв. Вовк

[P. S.] Як що трапиться ще що небудь про холеру не забувайте. Я раніше як перед Різдом своєї статті не скінчу.

ВР ІЛ. – Ф. 77. – Од. зб. 240.

№ 4¹⁷

85, Boul. Port-Royal, Paris.

23 окт[ября 18]94.

Ну от Вам, дорогий земляче, нарешті й рецензії Вашої Програми. Вибачайте що дуже коротенькі та коли – бачите дуже довгі тутешні часописи не дуже то люблять. Одна з [“L’]Antropologie[”] – у коректурному удбитку – тут же у листі, а друга у [“]Revue des Trad[itions] Pop[ulaires”] піде окрімно – книжкою. Коротенька рецензія про Вороніжську збірку буде у другій книжці, котру я вам теж зашлю.

Ну спасибі Вам велике за вашу ласку і за Вашу працю, за Короленкове весілля¹⁸ і за бібліографічні звістки. Вони мені коли не тепер то пізніше дуже у пригоді стануть, коли буде спромога подоставати тиї книжки що Ви про їх пишете. Що ж до Вороніж[ського] Літературного Сбірника та й усього іншого чого Ви маєте зайвий екземпляр то як-би тільки Ваша ласка була заслати, а вони мені дуже й дуже потрібні як і усе що тільки торкає хоч трохи українську етнографію. Тут-же немає анічого сінько, навіть у Bibliotheque Nationale⁹, а особливо таких речей як наші провінційні і тим більше земські видання, котрих у Росії не скрізь знайдеш.

Не забувайте й про рукописні матеріали. Ви пишете що ваш кореспондент записав весілля та тільки без пісень. Се бачите за для мене не дуже велика біда: наші старі етнографи більш усєго ганялись за піснями і більша частина їх записувала трохи не самі пісні а звичаїв не чіпали. Через се пісень у нас хоч греблю гати, а звичаїв дуже ще не багато. З пісень мені найбільше цікави сороміцькі, котрих перше зовсім були й не записували, або хоч і записували то (як Максимович та Чубинський²⁰) не друкували: а у їх то найбільш й є старинного і для мене потрібного²¹. Як що буде час списати Ваше весілля то спишіть, та тільки не турбуйтеся дуже швидко се робити бо усе одно я кілька часу за українське весілля поки що не візьмуся.

Що-ж до гадяцького весілля то воно вже списане і хоч зараз міг-би Вам заслати оригінал, та тільки я не знаю що робити як-би було не пропав! Бо воно як заслати єго листом – дуже великий пакет вийде, а як під опаскою, то цензура подивиться і як що трапиться дурний цензор та побачить ріжні соромні слова, то буває щоб не викинув. З цім рукописом вже була така оказія як єго одправляли мені з Росії – поштарь подививсь і не схотів був приймати, та вже приятель мій узяв єго з собою до Києва та вже звідти послав. То я бачте ось як думаю зробити:

підождати трохи чи не їхатиме хто у Росію, та вже звідти послати, або вже як нікого не буде і як що Вам дуже швидко потрібно, то тоді вже листом зашлю – може не пропаде. Копію-ж Вам посилати – не варт, бо се вже не те. Нехай підожду трохи, а потім може Ви що напишете то вже як небудь та зробимо.

Грошей за Passy мені вертати не варт. Ви краще поверніть їх на засылку мені книжок, та може тож яка фотографія трапиться етнографічна (хоч будівля хоч люде – усе буде гоже!).

Та от ще що, тут один французький етнограф дуже просить мене спитатись чи нема у нас звичаю підрізувати корінь язика у маленьких дітей. Чім се робиться, коли й хто се робить і на що робиться? Я пам'ятаю що у нас сей звичай є (навіть моєму братові підрізували язика, тільки не знаю хто се робив і чім. Іноді, кажуть, пупорізні баби²² се просто нігтем роблять і т. і.). Як би Ви були ласкави роспитатись та мені написати.

А поки що, ще раз дуже велике спасибі вам і бувайте здоровенькі та не забувайте дуже вам прихильного земляка на чужині.

Ваш Хв. Вовк.

ВР ІІ. – Ф. 77. – Од. зб. 241.

№ 5²³

7 марця [18]95 [року].

85, Boul. Port-Royal, Paris.

Дорогий земляче!

Кому вже як не мені доводиться у Сірка очей позичати... Коли вже треба було пописати Вам а я от тепер тільки зібравсь! Знов хорував досить тяжко – усе-ж на ту бісову інфлюенцу. Два тижні знов у ліжку вилежав, а потім лікарі з хати те-ж тижнів зо два не випускали. Подумай – те-ж скільки того діла набралось незробленого за той час. І оце поки не одробивсь трохи то ніколи булой узятись. Найперше щире й велике спасибі Вам за усе. Одібрав усе, й Кирилова²⁴ і [“]Воронѣж[скую] Бесѣду[”], [“]Ворон[ежскій] Сбор[ник”] і [“]Памятну Книжку[”] і [“]Правит[ельственный] Вѣст[ник”]²⁵ і [“]Кубанські Відомості[”] – і не знаю вже як Вам і дякувати. Найпершою подякою було-б якомога швидче дослати Вам обіцяне Полтавське весілля – та коли-ж бачите за отим моїм лежанням і досі воно не переписане. А тут [“L’]Antropologie[”] штурмує з одного боку: подавай рецензії на апрільську книжку, [“]Rev[ue] des Trad[itions] Popul[aires”] – давай реферат читаний ще місяць тому назад, [“]Зоря Галицька[”]²⁷ – давай кінець статті і т. і. і т. і. і ще-ж треба по уроках бігати, на засідання ходити і т. д. Що хоче й роби. А жінці – те-ж. От і виходить, що коли обіцявсь а й досі не зробив. Ну, та вже зробимо...

За справки про підрізування язика – спасибі. Того що Ви написали буде з мене, бо се я не за для себе просив, а за для одного тутешнього вченого що коло цего питання пораяється. А як се, як бачу, Вас зацікавлює з філологічного погляду то я йому скажу щоб він послав вам свою брошюру про се. За фотографії – спасибі те-ж²⁶. Звістно мені хотілося-б українських більше, особливо знятих з настоящего

історичногокостюму а то хочі у міщанськомуубранні – тільки досить типичних, але й за кавказькі як-би найшлось кілька досить типичних спасибі-б сказав. І хоч-би 2–3 хати українських. Худож[нього] листка Тимма тепер вже ніде не знайти, а як-би [“]Вороніж[скій] Юбіл[ейний] Сборникъ[”] розшукати то добре-б було, коли Наумов не дуже багато за ёго візьме, бо я й тепер вже не знаю скільки доведеться ёму платити? Напишіть про се, будьтеласкави. А Кривенка книжка дуже цікава – теж як-би можна розшукати то добре-б²⁷.

Та чи Ви-бо одібрали мій лист з рецензією з [“L’]Antropologię”] і № [“]Rev[ue] des Traditions Popu[aires”] що я Вам послав? Здається Ви мені про се нічого не одписали. Тепер оце посилаю Вам № [“]Am Ur-Quell”]. Там моя невеличка заміточка²⁸ є – та вона не багато варта а се тільки що-б Ви подивились що-то за [“]Am Ur-Quell”]: часами у їй бувають і досить цікаві речі. Як що схочете то пошліть ёму яку небудь замітку (німецьку мову може з львовян хто виправить) то може й Вам Краусс посилатиме як і мені. Тільки посылайте до самого Краусса у Відень (адреса на обкладці)²⁹.

Писали Ви мені у одній своїй картці що Вас запрошують до Київа доводити до краю “великий словник”. Що-ж Ви як?.. Як на мій погляд то це було-б найкраще що Ви могли-б зробити. Одно що треба-ж коли небудьтаки ёго скінчити. Я ще студентомбув як ёго починали до кінця доводити і працював і сам у ёму, а він ще й досі не скінчений, що дуже й дуже багато шкодить навіть у нашому національному питанні. А друге – що се така велика вчена робота що вона Вас зразу поставить як видного філолога і дасть вам спромогу працювать далі. На решті тут іменно треба енергичного чоловіка щоб дуже сам любив це діло – іменно такого як Ви. Як що можна то згоджуйтесь. Добре зробіть!

Ну а поки що знов буде одне питання: чи не чули Ви, або чи не можете роспитатись чи нема у Вас звичаю притискувати трохи головку дитині (немовляткові-ще) “щоб кругленькабула”? Як що є, то як се робиться: чи притискують або пригладжують пучками (массаж) чи зав’язують хусточкоюабо повивалом – і як ту хустку чи повивало накладають і зав’язують? Або може яким другим робом? Мені се дуже і дуже теперечки потрібно і як що Ваша ласка буде, напишіть скрізь до кого можете, по усій Україні, просячи щоб дали відповідь на окремих листках (не у листі до Вас особисто) вказуючи дотепно село, повіт і губернію де є (або нема – се однаково треба) такий звичай. Роспитатись про се у кожної сільськоїбаби можна. І як що хто зуміє, то що-б і малюночок зробити, хоч-би аби який, аби видко булояк хусткаабо повивало зав’язується і т. і. Зробіть се мені – дуже і дуже буду дякувати.

То вибачайте-ж за мою несправність і бувайте здорові та окликайтесь.

Щиро Вам прихильний,

Хв. Вовк.

[P. S.] А за фонетичні студії ще роспитаюсь. Про се бачите я хочуспитати відомоголінгвіста Novelascu’a а він тепер саме слабій³⁰.

Чи не могли-б Ви мені зробити, або кого попрохати зробити малюнок коровая, лежня, шишок, іншого роду хліба який печуть завчаси весілля?

ВР ІЛ. – Ф. 77. – Од. зб. 242.

H[otel] d'Yeu (Vendee).
22/VII [18]95

Дорогий земляче.

Дуже й дуже я таки винний перед Вами – що й казати! Передпоследній лист ваш одібрав їдучи сюди – думка була вже звідси одписати; коли-ж приїхав сюди, ледві огледівсь, треба було знов їхати до Парижу а потім у Швейцарію, а тепер коли знов вернувсь сюди новий лист од вас... Наіперше дуже і щиро дякую Вам за звістки про короваї і малюночки їх. Як вони й немудрящі а усе-ж таки дуже стануть у пригоді і я тилькі й бажав-б щоб усі так робили не вважаючи на артистичну сторону малювання. Видно про що йдеться – то й досить. З звичаїв дуже цікаво було-б знати скільки буває коровайниць? Що до інших весільних звичаїв, то як що Ви хочете видавати програму, то чи не подождали-б Ви кілька часу поки я вернусь з Парижу (се буде тижнів через 2 або що). Тоді б я Вам заслав свою невеличку програмку котру я послав колись приятелям і по котрої чимало було зроблено³². Де що можно знайти у Програмах виданих Моск[овським] Общ[еством] Люб[ителей] Антроп[ології], Естествозна[нія] и Етнографії³³ (Харузина) але далеко не усе. Дуже шкода що не можу прислати Вам своєї праці про свої весільні звичаї – се-б було найкраще, та тилькі де її узяти, та хоч-би й знайшлась як небудь то як переслати... Я одначе про се ще подумаю, може як небудь і налагоджу.

До того-ж часу треба буде відкласти й Вашу справу про стереоскопічні фотографії. Звідси я вам нічого не можу сказати. Таких купців що продають фотографії у Парижі дуже багато, чи видають вони каталоги – цього не скажу, бо не доводилось чувати – розпитаюсь. Між тими фотографіями що є на продаж найбільше трапляються пейзажів різних міст і т. і. що може бути здатним до вчення географії, але етнографічного мабуть не знайдеться нічого. Цього за для стереоскопа не роблять. Окрім того не доводилось мені чути й про те щоб тут вживали коли небудь стереоскопно школах, а за для того вряд чи є і спеціальні колекції педагогічних фотографій за для стереоскопа. Звичайне вживають скрізь по школах тут чарівну ліхтарню – і за цього є й спеціальні колекції фотографій або малюнків на склі і географічних і природничих яких бажаєте. А про стереоскоп – не чув і по виставах педагогічних не бачив... Одначе знов таки кажу вам, розпитаюсь... і зараз же як тилькі вернусь до Парижу – і тоді одпишу як слід.

А то тепер видається у Америці й Парижі разом серія альбомів фототипій дуже дешевих (60 сант[имів] за альбом – се-б то випуск*) і дуже добре зроблених. Тут те-ж усякі пейзажі і т. і. Друге таке-ж саме видання містить у собі окрім того чимало етнографічного. Се за для школи добре-б було. Нехай я Вам пришлю один випуск на зразок – то подивитесь. Є й третє таке-ж видання – La Russie – і нічого собі... Як-би було кому написати у Париж щоб без мене се зробили – так нікому: усі порозійздились, зовсім таки нічого нема.

* У кожному не то 20 не то 24 малюнка (не пригадаю) досить великих завбільшки.

А за ботаніку за для Rolland'a мені здається нема чого так дуже побиватись, щоб навіть і книжки за для цього купляти... Давайте що у Вас є і що можете добути за й годі. Бо треба Вам сказати що сам він про слов'янські назви і навіть фолклор не дуже то дбає... Кавказькі назви, як що маєте, то давайте і т. і.

Пишучи про Ролланда пригадав і про птицю Лаконоста³⁴ і Сирина³⁵. Як що маєте ще одбитки, то зашліть мені, бо тиї що Ви мені прислали я оддав московському професорові Анучину³⁶ – дуже вже вони ёму цікавими здалися. А про те мені їх і треба, бо я їх показував у [“]Societe des tradition populaires[”] і [Paul] Sebillot бажав їх надрукувати у [“]Revue des trad[ition] pop[ulaires”]. А Ролланд своїх не дасть – бо вони як і слід товаришам по науці між собою ворогують.

Дуже й дуже тяжко було мені читати те що Ви писали мені про “поштивий збір” і про Ваші з їм відносини... При мені інакше було. Хоч і траплялось іноді що генералували люде які – то усе-ж їм вміли завчасу приборкати... Тим більше важко мені се чути що Ви хорусте на Кубані, а вже хто тамішней пропасниці не виносить – то мабуть чи не краще тікати. Погано, дуже погано.

А за те що Ви питали мене у кінці попереднього листу що Вам сказати?... Років можез 10 уже як із-за мене вже ні до когоне чіплялись. Листи не пропадають зовсім, дарма що листуваннє у мене досить велике. Читати може й читають – та мабуть що й обридло вже читаючи, то може вже й покинули... Звісно, за вірне сказати – не скажу, а те що кажу то се – так...

От хоч-би наприклад і той лист – у ёму про телеграмму було розказано: як-би ёго читали то мабуть що далі він не пішов-би, а то як бачите дійшов... На мій погляд – нічого, хоча звичайно й пальця у зуби далеко засовувати у в-сякому разі не слід. Ну, та “якось то буде” як у б пісні про Купьяна співається. Бувайте здорові і підждіть поки вернусь у Париж.

Ваш Хв. Вовк

[P. S.] А за гадяцьке весіллє знов таки прошу вибачити – і досі не скінчено!! І знов таки і се зробиться зараз же як вернемось додому –

Спасибі що написали Грушевському³⁷ надіслать мені одбитку. Я однак маю [“]Зап[иски] Т[овариства] Н[аукового] Ш[евченка”] яко член Товариства.

ВР ІІ. – Ф. 77. – Од. зб. 243.

КОМЕНТАРІ

1. Цей лист відкриває взаємне листування між Федором Вовком і Митрофаном Дикаревим, яке тривало до смерті останнього 1899 р. Російськомовна Вовка пояснюється очевидно, тим, що перші згадки про праці Дикарева він отримав з російськомовних джерел. Можливо, прізвище дослідника, який в той час вже мешкав на Кубані, підказало йому те ж саме.

2. Програма для етнографического исследования жизни в связи с голодом и холерой // Кубанский сборник. – 1894. – Т. 3. – С. 1–21.

3. “Revue des Traditions Populaires”, а також згадувані нижче “L’Anthropologie” та [“]Am Ur-Quell[”] – етнографічні часописи, в яких Федір Вовк друкувався на еміграції.

4. Газети місцевих адміністрацій, в неофіційній частині яких друкувалися краєзнавчі та етнографічні матеріали.

5. Згадка про хворобу очей у Дикарева, про яку не йдеться у першому відомому нам листі Дикарева до Вовка, дає підстави вважати, що не всі його кореспонденції одержані Вовком, нам відомі. Судячи з початку листа, Вовк отримав книжки від Дикарева разом з поштовою карткою, де той, мабуть, і згадав про свою хворобу очей. Ця поштова картка нами не віднайдена, і лист Вовка, на нашу думку, є по суті відповіддю на цю картку.

6. Йдеться про “Воронежский этнографический сборник” (Вороніж, 1891. – 314 с.), укладачем якого був Митрофан Дикарів.

7. “Рассказ про хохлацкую свадьбу” Т. К. Луценка був включений до “Воронежского этнографического сборника” (с. 287–291) та до “Памятной книжки Воронежской губернии” на 1892 р.

8. “Кубанский сборник” – Праці Кубанського обласного статистичного комітету Протягом 1863–1908 рр. вийшло друком 14 томів.

9. Федір Вовк відгукнувся на “Программу для этнографического исследования жизни в связи с голодом и холерой” рецензіями у “L’Anthropologie” (1894. – Т. 5. – Р. 725–729) та “Revue des Traditions Populaires” (1894. – Т. 9. – Р. 594–595).

10. *Волковъ Ф. К.* Свадбарскіте обреди на славянскіе народы // Сборникъ за народныя умотворенія науки книжнина. – 1890–1892, 1894. – Кн. III–V, VIII, XI. – С. 137–178, 194–230, 204–232, 216–256, 472–510.

11. Було надруковано в “L’Anthropologie” (1891. – Т. 2. – С. 160–184, 408–437, 537–587; 1892. – Т. 3. – С. 541–588) під назвою: “Rites et usage nuptiaux en Ukraine”.

12. Цю обіцянку Федір Вовк виконав лише 1916 р., надрукувавши у своїй праці “Етнографічні особливості українського народу” великий розділ “Весільні обряди” (Український народ в его прошлом и настоящем. – Пг., 1916. – Т. 2. – С. 621–639).

13. Цей лист є відповіддю на лист Дикарева від 15 червня 1894 р., див.: *Старков В.* Листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка // Пам’ять століть – 2000. – № 1–2. – С. 20–23.

14. “Зоря” – двотижневик, видавався у Львові у 1880–1897 рр.; вмщував, окрім іншої, багато й етнографічної інформації.

15. “Этнографическое обозрение” – етнографічний часопис, який видавало етнографічне відділення Московського товариства любителів природознавства, антропології та етнографії у 1889–1916 рр. Виходив чотири рази на рік і містив багато українського матеріалу, в т. ч. й праці М. Дикарева.

16. Антропофоніка – звукова організація художньої мови, а також галузь поезії.

17. Цей лист є відповіддю Вовка на лист Дикарева від 28 серпня 1894 р., див.: *Старков В.* Листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка // Пам’ять століть – 2000. – № 1–2. – С. 20–23.

18. *Короленко П. П.* Черноморские свадьбы // Кубанские войсковые ведомости – 1865. – № 1–4.

19. Bibliotheque Nationale (*фр.*) – національна бібліотека

20. Йдеться про етнографічні записи Михайла Максимовича (насамперед, видані в Москві 1827 р. “Малороссийские песни”, 1834 р. – “Украинские народные песни” та в Києві 1849 р. – “Сборник украинских народных песен”) та Павла Чубинського (насамперед, 4-й та 5-й томи “Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский Край”, де переважно подані народні обряди та пісні).

21. Федір Вовк цікавився сороміцьким фольклором, бо вважав, що в ньому заховані найдавніші риси народних звичаїв та обрядів. У листі до Михайла Грушевського від 20 липня 1897 р. він так схарактеризував видання Ксхрфбдйб (*зр.* – сороміцьке): “Ксхрфбдйб–

бачите, се міжнародне строго науковевидання у котрому міститься виключно таке чого не містять навіть і у наукових збірниках” (Див.: Листування Михайла Грушевського до Федора Вовка / Упор. В. Наулко // Листування Михайла Грушевського – К.; Нью-Йорк; Париж; Львів; Торонто, 2001. – Т. 2. – С. 145).

22. Тобто баби, які приймають пологи, селянські повитухи

23. Цей лист Федора Вовка є відповіддю на два листи Митрофана Дикарева – від 16 жовтня 1894 р. та 28 січня 1895 р., див.: *Старков В.* Листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка // Пам’ять століть – 2000. – № 1–2. – С. 25–27.

24. *Кирилов П. О.* Черноморская свадьба. Этнографический очерк // Кубанский сборник – 1891. – Т. 2. – С. 1–28.

25. “Правительственный вестник” – щоденна газета, що видавалась у Петербурзі з 1869 р.

26. Фотографії, які М. Дикарев надсилав Ф. Вовку, знаходяться в Науковому архіві Інституту археології НАН України і були використані останнім у своїй праці “Етнографічні особливості українського народу”.

27. Згадки про це видання в інших джерелах віднайти не вдалося.

28. Очевидно, йдеться про повідомлення Федора Вовка: “Hangersnot in Gross-Russland”, надруковане в “Am Ur-Quell” 1893 (Bd. IV. – H. VI. – S. 87, 147).

29. Фредерік Краусс – австрійський фольклорист, редактор “Am Ur-Quell”, автор огляду етнографічної літератури, в т. ч. і української. Див.: *Андрієвський О.* Бібліографія літератури з українського фольклору – К., 1930. – Т. 1. – С. 580, 654.

30. Відома рецензія Ф. Вовка на працю Ab. Novelacque та G. Hervé “Recherches ethnologiques sur le Morvan (Extrait des Mémoires de la Société d’Anthropologie de Paris)” (Paris, 1894) (Киевская старина. – 1894. – Т. 47. – Ноябрь. – С. 323–325).

31. Цей лист Федора Вовка до Митрофана Дикарева є останнім, відомим нам, і був написаний після отримання ним трьох листів від Дикарева від 12, 17 травня і 18 липня 1895 р., див.: *Старков В.* Листи Митрофана Дикарева до Федора Вовка // Пам’ять століть – 2000. – № 1–2. – С. 27–30; *його ж.* До листування Федора Вовка з Митрофаном Дикаревим // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 2004. – Вип. 8/9. – С. 780–783.

32. Ця рукописна програма Федора Вовка не була опублікована

33. Йдеться, зокрема, і про “Программу для собиранія этнографических сведений, составленную при Этнографическом отделе Императорского общества любителей естествознания, антропологии и этнографии” (Москва, 1887. – 147 с.)

34. У візантійських та середньовічних легендах – райський птах із людським обличчям.

35. У середньовічній міфології – райський птах-дівчина

36. Анучин Дмитро Миколайович (1843–1923) – російський географ, етнограф та антрополог, академік Російської Академії наук, Президент Товариства любителів природознавства, антропології та етнографії. Активно листувався з Федором Вовком

37. Михайло Грушевський після переїзду до Львова восени 1894 р. став фактичним керманічем наукової роботи в НТШ, а 1897 р. його було обрано головою Товариства